

نسخه‌های نویافته از «حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد»

اثر: حسن بن محمد قائنی (قرن ۱۳ق)

ابوالفضل حافظیان بابلی *

چکیده

این مقاله به معرفی کتاب حرقة الفؤاد و جمرة الأكباد نوشته سید حسن قائنی (قرن ۱۳ ق.) دانشور شیعی امامی می پردازد که در بارهٔ خمسة طيبة نوشته است، ولی بخش عمدهٔ آن به شرح حال سیدالشهدا علیه السلام اختصاص دارد. نگارنده شرح حال و آثار قائنی در باب فقه و اصول و منطق و نشانی نسخه های خطی آنها را آورده که هیچ یک از آنها تا کنون چاپ نشده و مخطوط باقی مانده اند. آنگاه در بارهٔ کتاب حرقة الفؤاد و درونمایه و نسخه های خطی آن توضیح داده و نتیجه گرفته که این کتاب، کمیاب است.

کلیدواژه ها

قائنی، سید حسن (قرن ۱۳ ق.); خراسان - عالمان شیعه؛ حرقة الفؤاد و جمرة الأكباد (کتاب)؛ مقتل نگاری؛ امام حسین علیه السلام؛ نسخه های خطی.

* کتابشناس، نسخه شناس و پژوهشگر در عرصه نسخه های دستنویس اسلامی

تاریخ‌نگاری و بیان شرح احوال و سیره و مناقب حضرات معصومین (علیهم السلام)، از دیرباز مورد توجه و اهتمام علما و دانشمندان محبّ اهل بیت (علیهم السلام) و حتی تاریخ‌نگارانی که سمت و سوی ناهماهنگ با مذهب حقّ امامیه داشته‌اند، بوده است. مورّخان و نویسندگان مناقب و فضائل و مصائب پیامبر اکبر (صلی الله علیه و آله) و حضرت زهرا (علیها السلام) و ائمه دوازده‌گانه (علیهم السلام)، روشهای گوناگونی در بیان مطالب به کار گرفته‌اند و در فراز و نشیبی گسترده و چشمگیر به اینگونه مسائل نگریسته‌اند. مروری به کتابهای نگاشته شده در طول قرون در زمینه‌های مذکور، پژوهشگر را با سبک و شیوه نویسندگان آشنا می‌سازد.

بویژه در تبیین و تشریح نهضت عظیم سیدالشهداء امام حسین (علیه السلام)، هزاران کتاب به رشته تحریر درآمده که آنها را می‌توان به چند دسته کلی تقسیم کرد: گروهی از نویسندگان به بیان حوادث و وقایع نهضت عاشورا پرداختند و با تحفّظ بر دیدگاه مذهبی خود، حتّی تلاش در ارائه این حادثه در حدّ یک واقعه تاریخی - بدون اظهار نظر پیرامون حقانیت و مظلومیت سیدالشهداء - داشته‌اند، اینها از نخستین مورّخانی هستند که در ذکر وقایع عاشورا در کتب تاریخی خود، به یک گزارش مختصر و حدّاقلی اکتفا نمودند. عده‌ای دیگر با افراط در بیان برخی مطالب بدون سند و گاهی سُست، چهره تابناک این نهضت الهی را خدشه‌دار نمودند.

و جمعی از نویسندگان حقّ جو و حقّ طلب، با تکیه بر روایات مقبول، به تشریح نهضت عاشورا پرداختند و با ارائه تحلیل‌های صحیح و روشن با زدودن تحریفات، چهره‌ای حماسی و عدالت‌جویانه از وقایع کربلا ترسیم نمودند.

معرفی منابع مهم و معتبر پیرامون پژوهشهای عاشورایی و تمییز صحیح از سقیم آنها، در این مختصر نمی‌گنجد.

گفتنی است برخی از مورّخان، کتابهایی در تاریخ چهارده معصوم (علیهم السلام) نوشته‌اند، اما عمده ابواب و فصول کتاب‌شان را به نهضت حسینی (علیه السلام) اختصاص

داده‌اند. از این میان عده‌ای از مؤلفان، تنها به ذکر مصائب و حوادثی که منجر به شهادت حضرات معصومین (علیهم السلام) شده پرداخته‌اند و البته شهادت مظلومانه سیدالشهداء به همراه اصحاب با وفای آن حضرت در روز عاشورا و وقایع قبل و بعد از عاشورا را به تفصیل گزارش کرده‌اند، به اینگونه کتاب‌ها نوعاً «مقتل» گفته می‌شود.

در قرون اخیر تعداد معتناهایی از این «مقتل»ها برای استفاده و عَاط و منبریان تنظیم شده که در هر مجلس، بخشی از کتاب را بخوانند، تا شنوندگان و محبان اهل بیت (علیهم السلام) را رقت قلبی حاصل شود و اشکی در ماتم اولیاء الله بریزند و به یاد مظلومیت سیدالشهداء و اصحاب طاهرین آن حضرت آهی جانسوز از نهاد برآورند و در ایام عزای خاندان رسالت، حزن و اندوه را شعار خود سازند.

اینگونه کتاب‌ها با بهره‌گیری از ادبیاتی خاص و به کمک نظم و نثر فارسی و عربی و اردو و ترکی و دیگر زبان‌ها، از جذابیت بیشتر و تأثیرگذاری وسیع تری برخوردار گشته‌اند. در اینجا به معرفی کتابی می‌پردازیم که در ذکر مصائب اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) به قلم فقیهی اصولی و عالمی عامل و پرهیزکار نگاشته شده و ۱۸ مجلس از مجالس ۲۷ گانه آن به مصائب سیدالشهداء (علیه السلام) اختصاص دارد.

مختصری از شرح حال مؤلف کتاب

سید حسن بن محمد حسینی خراسانی قاننی (متوفای قبل از ۱۳۰۰ق) تحصیلات خود را در زادگاهش «قائن» آغاز کرده و سپس به حوزه اصفهان رفته و در نزد علمای آن دیار به تحصیل خود ادامه داد. شوق دانش‌اندوزی، او را به حوزه‌های نجف و کربلا کشانید و محضر مدرّسان بزرگی همچون شریف العلماء آملی (درگذشته ۱۲۴۶ق) را درک کرده و از سید شفیع جاپلقی اجازه اجتهاد دریافت کرد.

وی معاصر با شیخ انصاری بوده و خود کرسی تدریس داشته و شاگردانی همچون شیخ محمدحسن قاننی و دیگران را تربیت کرد.

تراجم نگارانی که در کتب خود از وی نام برده‌اند، همگی مراتب علمی و عملی او را ستوده‌اند؛ عالم نامدار شیخ محمدباقر بیرجندی در بغیة الطالب (ص ۱۶۶ و ۱۴۸-۱۴۶) در

وصفش گوید: «العالم الكامل الوفي الذي ليس له في اجراء الحقوق والورع ثاني، الامير السيد حسن القائي ابن العابد المجدد السيد محمد، كان استاذ والدي ومكمل جمع من الافاضل وله تصانيف كلها عندي...».

شیخ آقابزرگ تهرانی در الکرام البرره (ص ۳۵۳) از او یاد کرده و به احتمال وی را از مجازین از سیدشفیع جاپلقی دانسته که مجیز در الروضة البهية في الإجازة الشفيعية با اوصافی همچون: «الصالح، الفاضل، العالم، المحقق، المدقق، المير السيد حسن القائي» او را ستوده است.

تألیفات سیدحسن حسینی قائی

در منابع کتابشناسی، همچون: الذریعة و مصادر تراجم نگاری، همچون: الکرام البررة؛ موسوعة مؤلفي الامامية؛ اعيان الشيعة؛ بزرگان قائن؛ ستارگان فروزان؛ بهارستان و فهارس نسخه‌های خطی همچون: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های قائن؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه جعفریه زهان و فهرست دانشکده الهیات مشهد و فهرست‌های کتابخانه‌های دیگر، آثاری چند از سید حسن قائی معرفی شده است. بررسی و مروری اجمالی به عناوین و موضوعات آثار، نشان می‌دهد که وی در علوم مختلفی همچون فقه، اصول فقه، منطقی و تاریخ، مطالعات گسترده‌ای داشته و آثاری قلمی نموده است؛ از جمله:

۱. الابداع^۱ (اصول فقه - عربی)

نسخه‌هایی از این کتاب در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۱۳۱۸۲ و مدرسه جعفریه قائن به شماره ۷۸ و تصاویر آن در مرکز احیاء میراث اسلامی در قم به شماره ۱۷۱۶ نگهداری می‌شود.

۲. إِبصار الافکار لإنتصار الأبرار (اصول فقه - عربی)

رساله‌ای است موجز در حدود ۱۰۰ برگ که در آن مباحث اصول فقه را با عناوین «إبصار... إبصار» آورده و از تألیف آن در ۱۲۵۱ ق فراغت یافته است.

نسخه‌هایی از این کتاب در مدرسه جعفریه قائن به شماره‌های ۷۰ و ۱۹۹ و دبیرستان دکتر

۱ ر.ک: الذریعة، ج ۱، ص ۶۴.

شریعتی قائن و در مدرسه جعفریه زهان به شماره ۷۱ و در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی در قم به شماره ۶۹۵۳ و تصویری از این رساله در مرکز احیاء میراث اسلامی در قم به شماره ۱۷۲۱ نگهداری می‌شود.

۳. الاجتهاد و التقليد (فقه - عربی)

بحث مفصلی است پیرامون اجتهاد و تقلید در حجمی بیش از ۲۰۰ برگ، که نسخه‌ای از آن در مدرسه جعفریه قائن، ضمن مجموعه شماره ۷۸ شناسایی شده است.

۴. الأدلة الشرعية (اصول فقه - عربی)

رساله مختصری است شامل یک مقدمه و چند مطلب؛ نسخه‌ای ناقص از این رساله در مدرسه جعفریه قائن ضمن مجموعه شماره ۷۸ موجود است و تصویر آن در مرکز احیاء میراث اسلامی در قم به شماره ۱۷۱۶ قابل دستیابی است.

۵. حجیة العلم (اصول فقه - عربی)

رساله‌ای است پیرامون علم و ظن با استفاده از آیات و روایات و بررسی اقوال علمای علم اصول.

نسخه‌ای از این رساله در مدرسه جعفریه قائن، ضمن مجموعه شماره ۷۸ نگهداری می‌شود که حجمی حدود ۷۷ برگ را شامل می‌شود. تصویر این نسخه در مرکز احیاء میراث اسلامی به شماره ۱۷۱۶ موجود است.

۶. حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد (تاریخ و مقتل معصومان - فارسی)

تنها اثر فارسی است که از سید حسن قائنی سراغ داریم. موضوع کتاب در بیان مصائب پنج تن آل‌عبا: بویژه امام حسین (علیه السلام) است. معرفی تفصیلی این اثر در ادامه این نوشتار خواهد آمد.

۷. الطهارة (فقه - عربی)

فقه استدلالی است در بحث طهارت، که تألیف آن در ۱۲۶۰ق به انجام رسیده و نسخه‌ای از آن در کتابخانه دانشکده الهیات مشهد به شماره ۲۲۵۱۰ نگهداری می‌شود. این نسخه به خط حاج محمد ربیع اصفهانی و به دستور آخوند ملا شریف اشرفی در حیات مؤلف، سال

۱۲۶۳ کتابت شده است.

۸. فهرست الأصول (اصول فقه - عربی)

در ستارگان فروزان از این اثر یاد شده است.

۹. قصوی الترغیب فی شرح التهذیب (منطق - عربی)

شرحی است با عناوین (قال - اقول) بر تهذیب المنطق تفتازانی^۱. تألیف این اثر در ظهر

روز یکشنبه ۱۶ جمادی الثانی ۱۲۵۳ به فرجام رسیده است.

نسخه‌های متعددی از این کتاب متوسط الحجم در کتابخانه‌های زهان، قائن و قم شناسایی شده است؛ از جمله: مدرسه جعفریه زهان به شماره ۲ مورخ ۱۲۷۸ق؛ مدرسه جعفریه قائن، شماره‌های ۷۹ و ۹۸ و کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی در قم به شماره ۱۷۵۹۵ به خط سید کریم بن میرمحمد حسینی قائنی به تاریخ ۱۲۷۰ق در حیات مؤلف، این نسخه شامل ۱۲۸ برگ می‌باشد؛ کتابخانه خصوصی آیت الله سید معصوم حسینی قهستانی به شماره ۱۳؛ نسخه‌ای نیز در نزد شیخ محمد باقر بیرجندی بوده است،^۲ نسخه هفتم در کتابخانه شخصی شیخ محمدعلی قائنی یافت شده است. مصوراتی از قصوی الترغیب در مرکز احیاء میراث اسلامی در قم به شماره ۱۷۱۸ و ۱۷۱۹ نگهداری می‌شود. از سوی شیخ آقا بزرگ تهرانی «قصوی...» را در مقابل «کبری» دانسته و از سوی دیگر در موسوعة مؤلفی الامامیه (ج ۱۰، ص ۳۴۲) کتابی با عنوان «الاقصی» از مؤلف مورد بحث معرفی شده ولی نسخه‌ای از آن ذکر نشده است.

۱۰. الوثائق فی اصول الفقه = وثائق الأصول (اصول فقه - عربی)

کتابی است در اصول فقه^۳ که تا کنون سه نسخه خطی از آن شناسایی شده است: نسخه‌ای در کتابخانه دانشکده الهیات مشهد به شماره ۲۳۷۲۸ که از مقدمه مؤلف در معنی دلیل تا بحث تنقیح المناط را در بر دارد، و نسخه دوم در کتابخانه شخصی آیت الله سید معصوم حسینی قهستانی به شماره ۳۲ موجود است که جلد دوم کتاب را در بر دارد و در

۱ الذریعه، ج ۱۷، ص ۱۰۸.

۲ الذریعه، ج ۱۷، ص ۱۰۸.

۳ الذریعه، ج ۲۵، ص ۲۵.

۱۲۷۴ق کتابت شده است.

شیخ آقا بزرگ تهرانی نسخه دیگری از این کتاب را سراغ می دهد که نزد شیخ محمدباقر بیرجندی بوده است.^۱

در فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا) ج ۳۴ ص ۲۰۴، ادعا شده که وثائق الأصول به چاپ رسیده است، ولی خصوصیات چاپ آن بیان نشده است.

و اینک به مقصود اصلی نگارش این مقاله، یعنی معرفی حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد می پردازیم به شیوه ای فهرست نگارانه و نه از جایگاه داوری و تحلیل مطالب کتاب.

حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد [في مصائب اهل بيت العصمة و الطهارة]

از: حسن بن محمد قائنی خراسانی

کتابی است در بیان مصائب پنج تن آل عبا: بویژه حضرت سیدالشهداء (علیه السلام) در ۲۷ مجلس و یک خاتمه، که از مجلس پنجم تا بیست و هفتم آن به ذکر نهضت عاشورا اختصاص یافته است.

برای آشنایی بیشتر با کتاب، بخشی از مقدمه مؤلف که فهرستی از مباحث مطروحه در مجالس بیست و هفت گانه کتاب را در بر دارد، می آوریم:^۲

«...اما بعد فهذه رسالة من العبد الجاني الغريق في بحار الآثام والمعاصي حسن بن محمد القائي الخراساني في مصائب موالينا الاتقياء واصحاب الكساء سيما خامسهم ثالث ائمة الهدى سيدنا المظلوم ابي عبدالله الحسين عليه السلام وسميتها بحرقة الفؤاد وجمرة الاكباد في مصائب اهل بيت العصمة والطهارة سيما الحسين وعترته والاولاد ورتبته على سبعة وعشرين مجلساً وخاتمة، كل مجلس محتو على خطبة لائقة ومقدمة مشتملة على بعض العبارات المبكية واشعار مفجعة من العربية والفارسية واحاديث في فضيلة البكاء والحث عليه وغيرها من الاحاديث التي اقتضاه المقام: المجلس الاول: في وفات خاتم الانبياء وسيد الأصفياء ابي القاسم محمد بن عبدالله (صلى الله عليه وآله)؛

۱ الذريعة، ج ۲۵، ص ۲۶.

۲ این بخش از کتاب از روی نسخه نویافته و فهرست نشده کتابخانه آستان حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها) در قم تهیه و برخی از کاستی های آن با نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی تکمیل گردید.

المجلس الثاني: في وفات سيدة النساء والانسية الحوراء، فاطمة الزهراء عليها السلام؛
المجلس الثالث: في شهادة سيد الاولياء وسند الاصفياء وسليل الاطائب مولانا علي بن ابي
طالب (عليه السلام)؛
المجلس الرابع: في شهادة رابع اهل الكساء وثاني ائمة الهدى مسموم الجور والمحن سيدنا
المظلوم ابي محمد الحسن؛
المجلس الخامس: في خروج سيدالشهداء من المدينة الطيبة الى مكة المعظمة؛
المجلس السادس: في شهادة مسلم بن عقيل وولديه وهاني بن عروة رضي الله عنهم؛
المجلس السابع: في خروج سيدالشهداء من مكة المعظمة ووروده (عليه السلام) بأرض
الكرية والمحنة؛
المجلس الثامن: في وقائع ليلة العاشوراء وصبحها^۱؛
المجلس التاسع: في محاربة احزاب الشيطان مع اصحاب ولّي الرحمن؛
المجلس العاشر: في شهادة قاسم بن حسن رضي الله عنه؛
المجلس الحادي عشر: في شهادة قدوة التابعين عباس بن امير المؤمنين رضي الله عنه؛
المجلس الثاني عشر: في شهادة قرّة عين المعصوم علي اكبر المظلوم^۲؛
المجلس الثالث عشر: في شهادة قرّة عين السيد الشهداء^۳ علي الاصغر الموسوم بعبدالله وفيه
خروج سيدالساجدين (عليه السلام) الى حرب المخالفين؛
المجلس الرابع عشر: في وداع السيد المعظم (عليه السلام) و مراجعته الى الحرم المحترم؛
المجلس الخامس عشر: في شهادة قرّة عين الرسول وثمره فؤاد البتول الشهيد في سبيل الله
سيدنا المظلوم ابي عبدالله (عليه السلام)؛
المجلس السادس عشر: في نياح فرس السيّد المكرّم ومجيئه الى حرم المحرم ونهب الخيام
والأموال؛

۱ در نسخه آستان مقدس قم و کتابخانه آیت الله مرعشی «صبحتها» آمده است!
۲ پانزین نسخه آستانه بریدگی دارد و نیم سطر آن از بین رفته است. عنوان مجلس دوازدهم در متن کتاب
چنین آمده است: «مجلس دوازدهم در بیان شهادت نور دیده امام معصوم علی اکبر مظلوم (رض)». کذا.
۳

المجلس السابع عشر: في عبور اهل البيت الى مصارع الشهداء السعداء؛
المجلس الثامن عشر: في حكاية الجمال وقطع يدي الامام عليه السلام؛
المجلس التاسع عشر: في ورود اهل البيت والرؤس بالكوفة؛
المجلس العشرون: في دخول اهل البيت بمجلس ابن زياد اللعين؛
المجلس الحادي والعشرون: في ذهاب اهل البيت الى الشام؛
المجلس الثاني والعشرون: في دخولهم بالشام؛
المجلس الثالث والعشرون: في دخولهم بمجلس يزيد الملعون وبعض من الوقائع؛
المجلس الرابع والعشرون: في رؤيا السكينة بالشام؛
المجلس الخامس والعشرون: في مراجعة اهل البيت الى ارض الطف؛
المجلس السادس والعشرون: في ورود اهل البيت بمدينة الطيبه؛
المجلس السابع والعشرون: في برخ^١ من المعجزات رأس سيد الشهداء؛
خاتمه: في برخ^٢ من ظلم العباسية وتظلم فاطمة الزهراء (عليها السلام) في يوم القيامة.
أغاز: بحمد الله الذي جعل مصائب السادات الكرام وشفعاء الأنام سبباً للنجاة وذخيرة
ليوم يقوم الناس للحساب، والبكاء في رزاياهم جلاء للعيون^٣ المخلصين والاحباب واستماع نوائبهم
من افضل الطاعات والقربات ووصلة لارتقاء مدارج الخيرات والمثوبات وتذكّر وقايعهم حرقة
لفؤاد الذاكرين وجمرة لأكباد المستمعين ومحرق قلوب التابعين وعين البكاء للناظرين والشكر
لله الذي وفقنا لفيضان الدموع من العيون وسكب الماء من الجفون في مصائب موالينا الأصفياء
وساداتنا النجباء الذين اذهب الله عنهم الرجس وطهرهم تطهيراً والصلوة والسلام على اشرف اهل
الابتلاء وباعث ايجاد الأشياء ابي القاسم محمد بن عبدالله صلى الله عليه وآله المظلومين الائمة
المعصومين صلوات الله عليهم اجمعين صلوة وسلاماً لا انتهاء لها ما تعاقب الليالي والايام وتناوب
الشهور والاعوام؛ اما بعد...»

مؤلف در خطبه‌های ادیبانه‌ای که در ابتدای هر مجلس و در آغاز کتاب از انشاء خود

١ کذا؟

٢ کذا؟

٣ کذا. صحیح: لعیون.

آورده، از باب براءت استهلال - که فتنی در بلاغت است - اسامی کتابهایی که در مقتل و بیان مصائب اهل بیت به وسیله علمای مشهور نگاشته شده را ذکر می‌کند. به عنوان نمونه در خطبه آغازین کتاب از: جلاء العیون علامه مجلسی (ره)، محرق القلوب ملامهدی نراقی، عین البكاء بروجردی و... یاد می‌کند و این نشان می‌دهد در هنگام نگارش کتاب حاضر، منابع پرشماری را در اختیار داشته است. علامه شیخ آقا بزرگ طهرانی در الذریعة (ج ۶، ص ۳۹۴ رقم ۲۴۴۹) از این کتاب نام برده و می‌گوید: «حرقة الفؤاد لبعض الاصحاب ينقل عنه المولى على اكبر النهاوندى المعاصر في راحة الروح المطبوع ۱۳۴۱».

نظر به اینکه شیخ آقا بزرگ به صورت مستقیم نسخه‌ای از کتاب را نیافته و ندیده و تنها نام آن را در راحة الروح نهاوندى بدست آورده، نام مؤلف کتاب بر او مجهول مانده است. خوشبختانه در نسخه مورد بحث ما، نام مؤلف صریحاً در مقدمه کتاب آمده است. در فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) (ج ۱۲ صفحات ۹۲۴ و ۹۲۵) تنها دو نسخه خطی از حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد با انتساب به حسن بن محمد حسینی قانی (متوفای ۱۳۰۰ق) معرفی شده است:

۱. نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره ۱۱۴۳۸ (رساله یکم مجموعه) به خط نستعلیق حسینعلی بن عبدالعلی شکر قزوینی در ۱۲۲۸ق، در ۲۹۰ برگ ۲۰ سطری که در فهرست کتابخانه مجلس (ج ۳۳/۲ ص ۱۲۸) معرفی آن آمده است. تبصره: در «فنخا» تاریخ وفات مؤلف سال ۱۳۰۰ ق ثبت شده، در حالی که تاریخ کتابت نسخه کتابخانه مجلس را سال ۱۲۲۸ق آورده؛ یعنی ۷۲ سال قبل از وفات مؤلف؟!
۲. نسخه کتابخانه حوزه علمیه آشتیان، شماره ۳، به خط نستعلیق حسین بن محمدقلی خراسانی مشهدی در ۱۲۴۵ق، در ۲۵۸ برگ ۳۳ سطری که در فهرست آنجا (ص ۱۶) گزارش شده است.

فنخا (ج ۱۲ ص ۹۲۵) ذیل دو نسخه مذکور، نسخه دیگری را با همان عنوان «حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد في مصائب اهل بيت العصمة و الطهارة» در مقتل به فارسی نشان می‌دهد که در کتابخانه آیت الله مرعشی در قم به شماره ۱۲۸۱۴ موجود است و نام مؤلف بر فهرست نگار کتابخانه مذکور معلوم نشده؛ چون از طرفی طرفین نسخه افتادگی داشته و از سوی دیگر، در

تنها منبع مورد مراجعه وی، یعنی الذریعه، مؤلف کتاب شناسایی نشده است. با توجه به اوصاف نسخه مذکور که در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی (ج ۳۲ ص ۵۴۰) درج شده، این نسخه بدون تاریخ و بدون نام کاتب، که حجمی برابر ۲۸۵ برگ ۱۴ سطری دارد و در ۲۷ «مجلس» و «خاتمه» ای تنظیم شده و هر مجلس دارای خطبه‌ای عربی است که در آن از اشعار عربی و فارسی دیده می‌شود، بدون تردید باید کتاب مورد بحث ما، یعنی «حرقة الفؤاد و جمرة الکباد» اثر حسن بن محمد حسینی قائنی باشد. با مراجعه مستقیم به نسخه مذکور، همین نتیجه بدست آمد.

تبصره: نسخه کتابخانه آیت‌الله مرعشی تاریخ کتابت نداشته و فهرست‌نگار با توجه به قرائنی همچون نوع کاغذ و خط و مرکب و مانند آن، تاریخ کتابت آن را به تخمین و گمان قرن ۱۲ هجری دانسته است؛ در حالی که در فتخا (ج ۱۲ ص ۹۲۴) وفات مؤلف به سال ۱۳۰۰ هجری ثبت گردیده است.

بنابراین چون تا کنون تنها سه نسخه خطی از این اثر یافتیم، می‌توانیم آن را کتابی کمیاب ارزیابی نماییم و بر حسب جستجوی ما، نور دستگاه چاپ بر آن نتابیده است. خوشبختانه امروز که این سطور را می‌نویسم (عصر چهارشنبه ۲۵ مهر ۱۳۹۷) نسخه نویافته‌ای در مقابلم هست که همین امروز به محلّ اصلی اش (کتابخانه آستان حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها در قم) بازگشته، بعد از آنکه سالها مفقود بوده، کسی که آن را یافته، به صورت ناشناس نسخه را تحویل دربان کتابخانه داده و رفته است. به هر حال خدا را شاکرم که توفیق آشنایی با این کتاب را به راقم سطور ارزانی فرمود.

اوصاف این نسخه

نسخه به خط نسخ ریز ولی خواناست، نام کاتب و تاریخ کتابت بدلیل نقصان برگ‌های آخر، مشخص نیست؛ ولی به نظر می‌رسد در نیمه اول سده ۱۳ق استنساخ شده باشد. دو برگ سفید در دو جای از میان نسخه، به آن منضم شده که احتمالاً مالک نسخه، این دو برگ را برای تکمیل نواقص نسخه در صورت دستیابی به نسخه‌ای کامل از کتاب، در نظر گرفته است. در یکی از برگها حاشیه‌ای با امضاء: «لمحرّره کاتب المتن» درج شده است.

عناوین و نشانی‌ها به شنگرف و در ذیل سمت راست صفحات، رکابه دیده می‌شود. قطع نسخه خشتی است و تعداد برگ‌های آن ۱۵۰ برگ می‌باشد.

این نسخه مجموعه‌ای از فوائد و رسائل را در بر دارد که کتاب «حرقة الفؤاد...» تمامی حجم متن نسخه را در بر می‌گیرد و فوائد پراکنده در فوق و هامش برگها ثبت شده است.

این نسخه از ابتدای کتاب شروع می‌شود و از ۲۷ مجلس «حرقة الفؤاد...» قاینی تا اواخر مجلس بیست و هفتم را در بر دارد. برگ آخر نسخه در نیمه پایینی، بریدگی داشته و انجام ناتمام نسخه چنین است:

انجام افتاده: «مجلس بیست و هفتم در بیان بعضی از معجزات که از سر منور جناب امام حسین علیه السلام بظهور رسید. بسم الله الرحمن الرحيم، نحمدک یا من أعظم رزیتنا علی السید الجلیل ... ای گروه بنی امیه پس ظاهر کرد عدوات خود را وقتی ... پس من متذکر ساختم ترا و شرح کردم...». (بریدگی)

در قسمت فوقانی و هامش برگها مطالب گوناگونی به نظم و نثر درج شده که برخی از آنها گزارش می‌شود:

۱. چند حدیث نبوی؛
۲. سه خطبه ادیبانه کوتاه به نثر فارسی که در اجرای صیغه عقد نکاح خوانده می‌شود؛
۳. مثنوی نان و حلوا، از شیخ بهایی؛
۴. تنبیه الواقدین، از: ملا محمد طاهر بن محمد حسین قمی (۱۰۹۸ق) در اخلاق و به زبان فارسی. این کتاب همراه با «محاسبة النفس» ابن طاوس در ۱۳۴۰ق به چاپ رسیده است. (منابع: الذریعه، ج ۴، ص ۴۴۳).

آغاز: «بسم الله الحمد لله الذي خلقني فهو يهديني والذي هو يطعمني ويسقيني واذا مرضت فهو يشفين....».

انجام: «... يا ضامن جزاء المحسنين و مستصلح عمل المفسدين ربنا اغفر لي و لاخواننا الذين سبقونا بالايمان و لا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا اذك رؤف رحيم».

تاریخ و محل کتابت این رساله، در آخرش چنین ثبت شده: «في مزرعة بيدان سنة ۱۲۵۷».

۵. قصیده فی حمد الله (شعر - عربی)

ترجمه فارسی این ابیات ششگانه زیرنویس شده است.

آغاز: وکم لله من لطف خفی یدق خفاه عن فهم الزکی

۶. حکایت عابد بنی اسرائیل (عربی)

۷. خطبه نکاح در هفت سطر (عربی)

۸. فواید گوناگون (عربی و فارسی)

از جمله آیات الشفاء به نقل از ابوالقاسم قشیری، داستان حارث اعور که همراه با امیرالمؤمنین (علیه السلام) به حیره رفتند و حضرت فرمود ناقوس مسیحیان این کلمات را ندا می‌دهد:

«لا اله الا الله حقاً حقاً صدقاً صدقاً انّ الدنيا قد غرتنا...»، مصرع: ریشخند دردمندان فیل را خر می‌کند.

روایاتی از غرر و درر، نقلی از حبیب السیر، ابیات فارسی، خطبه علی علیه السلام یوم العید: ایها الناس انّ یومکم هذا یتاب فیہ المجنون.....

و در حاشیه برگها فوایدی ثبت شده که برخی از آنها ذکر می‌شود:

۱. رباعیات^۱ (با مقدمه‌ای به نثر در موعظه) (فارسی)

از: ملا محمد طاهر بن محمد حسین قمی (۱۰۹۸ق)

آغاز: «بسمله، حمد له و صلی اللهم علی حبیبک و رسولک سید المرسلین و صفیّک و نبیک خاتم النبیین و آله و خلفائه سادة الخلفاء و الوصیین. اما بعد ای عزیز من بدان و آگاه باش که جمیع حیوانات با انسان در این اعضا شریکند.

۲. نبذة من احوال امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام (عربی و فارسی)

شامل: القابه، اسمائه، ابوه و امّه، کناه، حمله، یوم ولادته، حجّته، خصایصه، شهور ولادته، طالعه، سنة ولادته، مسقط رأسه، سلطان وقته، مناقبه، ساعته، تحیاته، معجزاته، اخلاقه، شمائله، یوم صلوته، دعاؤه، سیفه، نقش خاتمه، زوجاته، سنة وفاته، غزواته، یوم وفاته، عدد

۱ فنخا، ج ۱۵، ص ۷۲۵؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه قم، ج ۳، ص ۱۱۸، شماره ۱۶۸۹.

اولاده، موضع وفاته، دفنه، موضع قبره، علّة وفاته، مدّة عمره و اصحابه. سپس احوال امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) و اسماء و القاب امام سجاد (علیه السلام) در نسخه آمده است.

۳. فواید پراکنده

از جمله وصایای پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) به امیرالمؤمنین (علیه السلام)، نقلی از کتاب مائدة العارفين، حدیثی از امام باقر (علیه السلام)، نقلی از صحیفه سجادیه، غزلی از فیض، حکایت آزمودن اهل سبزوار ملاحسین کاشفی را برای پی بردن به تشیع وی.

تبصره: با بررسی دو نسخه آستانه قم و کتابخانه آیت الله مرعشی و مقایسه آنها با هم، این احتمال در ذهن قوت می گیرد که مؤلف دو تحریر از این کتاب ارائه کرده است، به این معنی که نسخه آستانه، تحریر مختصرتر و مرتب‌تری است و تحریر موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی مفصل‌تر بوده و شرح و ترجمه عبارات و اشعار عربی در آن آمده است. آنچه‌آنکه در باقیمانده مقدمه نسخه مذکور می خوانیم:

«...فالتمس مئی بعض الأعباء والأصدقاء الأخلاء ممن لا يسعني مخالفته أن أكتبها وأنقلها ثانياً بالبياض وأن أشرح الخطب والعبارات العربية في مقدمات المجالس بترجمة فارسيه، فشرعت في نقلها وتنميقها وبذلت الجهد في تصحيحها وتهذيبها فصارت بحمدالله رسالة وجيزة وأرجوزة وثيقة مشتملة على ألفاظ وعبارات رشيقة وأشعار مفجعة مبكية فجيعة، فحري أن تكون مصداقة لمضمون كم تركوا الأوّل للأخر وراعت فيه الاختصار والاقتصاد بحيث لم يكن مملاً لاطنابه ولا محلاً لإيجازه وطريقة الاحتياط بأن لا يتجاوز مضامين الأحاديث المروية عن أهل بيت العصمة وكتب المعبرة وجعلتها تحفة وهدية لآخوان الدين وزمرة المؤمنين سيما الذاكرين لمصائب آل الرسول وزراري فاطمة البتول...».

آنچه نقل شد، در تحریر مختصر موجود نیست. مؤلف در این چند سطر به خوبی کتاب خود را معرفی نموده و امتیازات تحریر مفصل را بیان کرده است.

در اینجا گزارش نسخه نویافته از «حرقة الفؤاد و جمرة الاكباد» را همراه با اشاره به ضمانتی که در هامش نسخه ثبت شده، به پایان می رسد؛ باشد که پژوهشگری را به کار آید.

منابع

در خاتمه از فاضل گرانمایه حجة الاسلام شیخ اسماعیل محمدی (زید عزّه) که نسخه آستانه مطهره قم را در اختیار نگارنده نهاد، سپاسگزاری می شود.

۱. بزرگان قاین، سید محسن سعیدزاده، ناشر مؤلف، ۱۳۶۹ ش.
۲. تاریخ قاین، سید محسن سعیدزاده، ناشر: مؤلف، ۱۳۷۱ ش.
۳. الذریعة الی تصانیف الشیعة، آقا بزرگ طهرانی، تهران: کتابخانه اسلامی، ۱۳۵۷ ش.
۴. ستارگان فروزان در شناخت علمای قاینات و قهستان، علی فاضل قاینی نجفی، قم: آل فاضل، ۱۳۸۶ ش.
۵. کتابشناسی تاریخی امام حسین (علیه السلام)، محمد اسفندیاری، قم: فرهنگیار، ۱۳۹۱ ش.
۶. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنا)، به کوشش مصطفی درایتی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱ ش.
۷. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، سید محمود مرعشی، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۳۹۳ ش و ۱۳۸۳ ش (جلد ۴، ۴)، با همکاری محمدحسین امینی و جلد ۳۲).
۸. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حوزه علمیه آشتیان، صادق حضرتی، قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۴ ش.
۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی - مشهد، محمود فاضل، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۱ ش.
۱۰. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های قائن، سیدجعفر حسینی اشکوری، قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۱ ش.
۱۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، محمود طیار مراغی، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹ ش، (ج ۳۳/۲).

۱۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه جعفریه زهان، سیدجعفر حسینی اشکوری، قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۳ش.
۱۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه فیضیه قم، رضا استادی، قم: بی‌نا، ۱۳۹۶ق.
۱۴. موسوعة مؤلفي الامامية، قم: مجمع الفكر الاسلامي، ۱۴۳۳ق.
۱۵. ميراث اسلامي ايران، به كوشش رسول جعفریان، قم: كتابخانه آيت الله مرعشي ۱۳۷۸ش.
۱۶. نسخه خطی «حرقة الفؤاد و جمرة الأکباد» موجود در کتابخانه آستان مقدس حضرت معصومه^۳، فهرست نشده.
۱۷. نسخه خطی «حرقة الفؤاد و جمرة الأکباد» موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی به شماره ۱۲۸۱۴.

